

Kristina Krügerová:
Řády a kláštery. 2000 let
křesťanského umění a kultury

Slovart, Praha 2009, 432 s.

Německá historička umění Kristina Krügerová sleduje vývoj západoevropského mnišství a eremitství od jeho počátků v egyptské poušti, přes jeho rozkvět ve vrcholném středověku až k pluralitě jeho podob a forem na začátku 21. století. Mnišství pro ni nepředstavuje mrtvý, více méně muzejní fenomén, ale naopak v každé epoše včetně naší vždy živou duchovní alternativu k obvyklému stylu života: alternativu, která umožňuje tomu, kdo si ji zvolí, prožít v každé době naplněný život ve vztahu k Bohu a bližním. V tomto smyslu je kniha součástí řady publikací, jež v posledním desetiletí provázejí znovuoživení zájmu o tradiční evropskou spiritualitu včetně mnišství: v Čechách tento trend v poslední době zastupují například dvě zdařilé knihy rozhovorů se současnými českými řeholníky A. Ježkově: *Tichá srdce – kláštery a jejich lidé*.

Ambice recenzované publikace ovšem nespočívá v přehledu vývoje západoevropského mnišství: zde je vzhledem k současnému stavu bádání skoro nemožné říci cokoliv nového. Výklad tak představuje sice hutný, odborně fundovaný, přesto v dobrém slova smyslu spíše popularizační text. Silnou stránkou je namísto toho velmi dobře zpracovaný a nadměru kvalitní obrazový doprovod, zejména pak podrobné fotografie, náčrty a plánky jednotlivých klášterů, které jsou nanejvýš obratně propojeny s vlastním textem; současně autorka předkládá též řadu analýz vlastních plánů klášterů, na kterých dokumentuje, jakým

způsobem se spiritualita daného řádu odrazila v samotném stavebním rozvrhu jejich klášterů a jak se tento rozvrh proměňoval v průběhu času. Právě tento ohled považuji za originální a poměrně přínosný, a zde kniha překračuje obvyklá očekávání od reprezentativní obrázkové monografie poněkud „zpuštěného“ formátu.

Mnišství ve své podstatě znamená radikální realizaci asketické tendence, jejíž vznik je zřejmě reakcí na zkušenost nenaplněných eschatologických očekávání: umrtvování vlastního těla, zřeknutí se pohlavního života a stáhnutí se ze světa je možno chápat jako pokus přispět či si přímo vynutit urychlení konce dějin prostřednictvím vylidnění země a destrukce stávajícího společenského řádu. Asketická tendence se objevuje v křesťanství již od druhého století, přičemž je zajímavé, že nikdy zcela nezanikla, ale nikdy též nenabyla vrchů: ti, již se rozhodli této tendenci zasvětit svůj život, nikdy nepředstavovali více než pověstnou „sůl země“. Domnívám se, – pokud je tedy tato představa správná – že zájem o mnišský život a obecně o různé asketické praktiky je zřejmě nepřímou úměrnou eschatologickému naladění dané epochy: to by ostatně vysvětlovalo úpadek klášterů a mnišství v minulém století, kdy například též pod dojmem reálné možnosti nukleárního holokaustu bylo silné očekávání konce světa, a též poměrné oživení zájmu o ně v poslední době.

Vlastní počátek mnišství je spojen s egyptským poustevníkem Pachomiem, který kolem sebe shromáždil skupinu podobně smýšlejících druhů a roku 323 založil v opuštěné egyptské vesničce Tabennesi první klášter. Pachomios později sepsal též první organizační řád mnišské komunity, jehož pozdější

latinský Jeronýmův překlad byl významným impulsem pro rozvoj mnišství na Západě. Mnišská komunita byla organizována jako zemědělská usedlost, mniši žili v malých skupinkách v domcích, společně se scházeli k jídlu a hlavním modlitbám. Po zbytek dne při modlitbách a zpěvu žalmů prováděli ve svých domcích drobné řemeslné práce. V egyptské poušti raného čtvrtého století nalézáme všechny hlavní typy křesťanského asketického způsobu života. Vedle tzv. koinobitského (společného) života mnichů (a později i ženských společenství) se objevují též osamocené žijící eremité, jejichž vzorem se stává sv. Antonín (zemřel 356); na Západě tento způsob života proslavila do latiny přeložená hagiografie od Evagria z Antiochie.

V latinské oblasti podobnou ideu realizoval a písemně zpracoval sv. Augustin, který roku 388 založil první klášter v severoafrické Thagasté; ačkoliv Augustinova pravidla nebyla rozpracována do stejných podrobností jako Pachomiův organizační řád a neměla ve své době příliš velký ohlas, ukázala se díky autoritě svého autora později jako nanejvýš vlivná a významná. Počátek šíření mnišství na Západě je tak spjat především s postavami poutníků po Egyptě Jana Kassiána a Honorata, kteří po svém návratu založili u Marseille a na ostrově v blízkosti Cannes první kláštery pachomiovského typu (410, resp. 405), po jejich vzoru pak vznikala další podobná zařízení ve Francii a Itálii. Jejich odkazem je potom anonymní *Regula magistri*, první latinsky psaná řehole, obsahující detailní pravidla života mnišské komunity: na rozdíl od Pachomia je zde zdůrazněna role opata a též je kladen větší důraz na společenství mnichů, jehož vzorem má být praxe prvotní církve popsána ve Skutcích

apoštolských; současně je zde posílen důraz na společný život mnichů (společný refektář a dormitář).

Za zakladatelskou postavu západního mnišství je přesto považován sv. Benedikt z Nursie, který inspirovan *Regulí magistri* založil roku 529 slavný klášter Monte Cassino, kde sepsal svou neméně slavnou řeholi, kterou sám chápal jako návod pro „službu Bohu“. V Benediktově perspektivě se tak na první místo dostává bohoslužba ve formě každodenního mnišského *officia* skládajícího se z noční vigilie a sedmi denních společných modliteb v oratoriu (jednalo se o bohoslužby slova, bez eucharistie, v oratoriu tak nemusel být umístěn ani oltář); tomuto rozvrhu se musel přizpůsobit veškerý život v klášteře, včetně zmírnění asketických nároků (např. postů). V klášteře nebyl žádný rozdíl mezi laickými bratry a těmi, kteří přijali svátost kněžského svěcení, každý mnich musel umět číst a psát, nebo se obojí rychle naučit. Podobně koncipovanému ideálu se dostalo na Západě, zmítaném zmatky po rozpadu Západořímské říše, vřelého přijetí: kláštery, jež jsou zakládány po celé Evropě, se stávají původně z místa úniku před světem centry zaniklé vzdělanosti, péče o chudé a také misie. Zejména tradici irského mnišství (sv. Kolumbán) a jeho pojetí misie prostřednictvím zakládání klášterů vděčí západní Evropa za své opětné pokřesťanství.

Za karolínského sjednocení se klíčovou postavou stal Benedikt z Aniane, císařský pověřenec pro reformu mnišství na území říše: vůdčí ideou bylo ustavit ve všech klášterech jednotnou benediktýnskou řeholi a stanovit závazná pravidla jejího naplňování, k čemuž došlo na klášterní synodě v Cáchách v letech 816. Na této synodě bylo

též zavedeno rozlišení mezi mnichy, kteří byli vázáni věčnými sliby, a kanovníky, většinou kleriky, již žili v klášteře, nemuseli se vzdávat soukromého majetku a byli vázáni pouze sliby dočasnými. Z karolínského doby pochází též modelový plán benediktýnského kláštera (autorka podrobně analyzuje plán kláštera St. Gallen) s umístěním nejdůležitějších objektů kolem centrální křížové chodby, zavedením klauzury a odlišením hospodářské části kláštera, v níž pracovali i bydleli za mzdu najatí laičtí řemeslníci a zřízenci.

Lze říci, že další osudy mnišství na Západě jsou ve velké míře dějinami period rozkvětu, úpadku a kontinuálních reforem benediktýnského řádu, které se projevují jak v oblasti duchovní, organizační, tak i ve vlastním uspořádání kláštera. První taková závažná reforma je spjata s klášterem Cluny a jeho významnými opaty sv. Odo (927) a sv. Odilem (944): za prvního z nich se podařilo vymanit klášter z područí světské (a později i biskupské) moci, která jako zřizovatel zasahovala do vnitřních záležitostí kláštera včetně např. volby opata, a podřídit ho přímo Svatému stolci; získaná nezávislost umožnila dále vnitřní reformu, jejímž cílem byla křesťanská obroda po vzoru prvotní jeruzalémské církve a žitá „láská k chudobě“. Na clunijského opata byly postupně převáděny další a další benediktýnské kláštery za účelem provedení podobné reformy, a Cluny se tak posléze stalo reformním centrem, k němuž byly jednotlivé konventy natrvalo právně přičleněny. Proces byl završen za sv. Odila, který svým důrazem na péči o spásu duší věřících, a zejména pak na rozsáhlé přimluvné a vzpomínkové modlitby za zesnulé v rámci *officia*, určil na dlouhou dobu ráz clunijské duchovnosti

a současně též tímto způsobem zajistil klášterům clunijského svazu významný zdroj darů a dalších příjmů. Nový duchovní důraz se též odrazil ve stavebních dispozicích clunijských klášterů: charakteristická je zejména rozsáhlá, většinou dvoupodlažní kostelní předsíň zřízená pro konání vzpomínkových modliteb za zemřelé, do níž ústí západní rameno křížové chodby prodloužené za účelem konání procesí: poprvé se tyto úpravy objevují v Odilově klášteře (tzv. Cluny II), který se stal vzorem pro další podobné stavební úpravy v rámci clunijského svazu.

Právní nezávislost a spirituální zaměření klášterů clunijského svazu umožnilo, aby se staly duchovními centry, v jejichž těsné blízkosti či přímo pod jejich záštitou byly možné i jiné typy asketického, Bohu zasvěceného života, než který nabízel benediktýnská řehole. Z vrcholného středověku tak známe celou řadu slavných poustevníků žijících v různých typech symbiózy s kláštery. Systematické propojení koinobitského a eremitského typu askeze provedl sv. Bruno z Kolína, který roku 1084 založil se šesti druhy v La Chartreuse poblíž Grenoblu první poustevnu, která se postupně stala mateřským klášterem nového řádu kartuziánů, jenž v sobě v jednotě spojuje jak poustevnický, tak mnišský způsob askeze. Kartuziánské společenství se skládá z dvanácti vysvěcených mnichů a šestnácti laických konvrštů, kteří uvnitř kláštera provozují řemeslo nebo se zabývají zemědělstvím. Panství kláštera (tzv. *desertum*) je rozděleno přísnou klauzurou, pro kterou jsou typické dvě křížové chodby: jedna propojovala jako v benediktýnských klášterech nejdůležitější sakrální budovy, zatímco druhá umožňovala přístup do dvanácti malých domečků s obezděnou

zahrádkou, jež sloužily kartuziánským mnichům jakožto cely. V celách trávili mniši většinu svého času při modlitbách, studiu nebo drobných ručních pracích, opouštěli je pouze na společné denní *officium*, společné obědy o nedělích a svátcích (jinak jedli v celách, kam jim bylo jídlo donášeno) a jednou týdně na procházku. Příslowecná přísnost kartuziánské řehole a její zaměření na studium a modlitbu přinesla novému řádu množství následovníků a značný vřhlas.

Založení cisterciáků (1098 je založen klášter Cistercium, fr. Citeaux) sv. Robertem představuje další pokus o reformu benediktýnského řádu: podobně jako kartuziáni sv. Bruna, i sv. Robert chápe samotu a odloučenost jakožto podmínku života obráceného k Bohu: svůj klášter potom nazývá *Novum monasterium* na znamení nikoliv pokusu restaurovat nějakou původní „pravou“ podobu řeholního života, ale na znamení nového, radikálního začátku. Středobod klášterního života měla představovat obvyklá benediktýnská triáda *opus dei, lectio divina a opus manuum*, ovšem zatímco v tradičních benediktýnských klášterech byly modlitba a studium určeny vzdělaným mnichům a manuální práce vesměs negramotným konvrštům, v cisterciáckých klášterech tvořila tato trojice nedělitelnou jednotu: modlit se, vzdělávat i manuálně pracovat museli všichni bez rozdílu, ačkoliv mniši většinou dělali pouze lehčí řemeslné či zahradnické práce. Přes tento zdánlivě až „demokratický“ rys je nutno připomenout, že v cisterciáckých klášterech panovalo naopak mnohem ostřejší rozdělení mezi mnichy, kteří byli na rozdíl od benediktýnů bez výjimky kněží či kleriky, a laickými konvršty: kdo byl jednou do kláštera

přijat jako konvršt, zůstal už provždy konvrštem, bez ohledu na to, jaké úrovně vzdělání v klášteře nabyt. Pro cisterciácký klášter je tak – vedle celkové strohosti sakrálních prostor a odděleného mnišského chóru (konvrštové měli vyhrazena místa na západ od lettneru) – charakteristická podvojnost, tj. dvojí refektář s dormitářem určený zvlášt pro mnichy a zvlášt pro konvršty, a též tzv. ulička konvrštů, která umožňovala minimalizovat jejich styk s mnichy. Život v relativní samotě a odloučení od neklidu vnějšího světa, kdy nešlo ani tak o izolaci jako spíše o svrchovanou kontrolu styku s okolím, dobře vystihoval ducha tehdejší doby. Vzhledem k tomu, že cisterciáci nedovolovali vznik osad v okolí svých klášterů, byly tyto nezávislé na zaměstnancích zvenčí a neexistovaly zde ani žádní chudí, o něž by se musel klášter starat. Současně došlo k úpravě v liturgii směrem k větší strohosti a jednoduchosti, zejména byla zkrácena a zjednodušena vzpomínková modlitba za zemřelé. Všechny tyto faktory přispěly ke značné přitažlivosti i ekonomickému úspěchu tohoto klášterního modelu, jehož výsledkem bylo velmi rychlé šíření cisterciáckých konventů, spjaté zejména s nejvýznamnější postavou celého řádu, Bernardem z Clairvaux. Šíření konventů probíhalo tak, že z původního kláštera bylo vysláno dvanáct mnichů a opat do kláštera filiálního, z něhož pak byla prováděna další kolonizace. Cisterciácký svaz byl tedy jednak hierarchicky organizován, současně ovšem v jeho čele nestál jako svrchovaná hlava opat mateřského kláštera Citeaux, nýbrž generální kapitula složená z opatů všech cisterciáckých klášterů.

Podobně jako pro sv. Roberta, sv. Bernarda či sv. Bruna, představovala i pro

sv. Norberta z Xanten askeze a chudoba výsadní hodnotu, vzhledem k níž orientoval svůj duchovní život. Na rozdíl od cisterciáků či kartuziánů u něj však tato orientace nevedla ke stažení se z neklidu světa, nýbrž naopak k veřejné kazatelské činnosti hlásající obrácení a život v následování Krista. Když roku 1120 sv. Norbert zakládá klášter Prémontré, který se stává centrem rychle se rozšiřujícího společenství konventů, měl za sebou několik pobytů v benediktýnských kláštorech i dráhu potulného kazatele. Svému novému společenství předepsal Augustinovu řeholi a jako asketické praktiky pak přísné mlčení, zřeknutí se masité stravy a tělesnou práci; primárním úkolem zde však nebylo studium a modlitba, nýbrž duchovní, popřípadě misijní správa dané oblasti; v tomto ohledu byli premonstráti velmi aktivní zejména v nově christianizovaných oblastech na východě Evropy (Čechy, Maďarsko, Polsko, Pobaltí). Zvláštností premonstrátů bylo, že jejich první konventy se vždy skládaly z mužského a ženského společenství, jak tomu chtěl sám sv. Norbert: v tomto ohledu představují premonstráti naprostou výjimku mezi jinak striktně oddělenými kláštery ostatních řádů, což bylo důsledkem jednak obav z porušení sexuální čistoty a jednak též jistého despektu k ženské spiritualitě obecně. Smíšené premonstrátské kláštery ostatně vydržely pouze necelých sto let, poté byly rozděleny a z mužských konventů se postupně stávají výlučně kněžská a klerikální společenství.

Počínaje 12. stoletím dochází v evropské společnosti k zásadnímu předělu způsobenému od antiky nepoznaným rozmachem měst a městského způsobu života, který s sebou přinášel nové duchovní potřeby a výzvy. Jen stěží jim mohla dostát

tradiční koncepce klášterního *vita contemplativa in eremo*, spojená se stažením do rurální idylly; na jeho místo stále více nastupuje ideál *vita apostolica*, aktivního života následování Krista, který se obrací k bližním. Průkopníky takového pojetí duchovního života byli již premonstráti, ovšem jeho radikální realizaci představují až tzv. velké žebrevé řády propagující naprostou chudobu nejen jednotlivce, ale též celého společenství.

Zakladatel staršího z nich, sv. František z Assisi, chápal *vita apostolica* jako způsob života úzce orientovaného na svědectví evangelií, jehož hlavní náplní byla kazatelská misie zaměřená na obrácení a pokání. Imperativem bylo pro sv. Františka a jeho stoupence (vesměs syny z bohatých rodin) naprosté vzdání se všeho majetku, oddání se životu potulného kazatele, který si na živobytí vydělává drobnými pomocnými pracemi, řemeslem a výjimečně i žebrotou. V roce 1209 se sv. Františkovi a jeho stoupencům dostalo ústní papežské probace, v jejímž rámci papež povolil františkánům tonzuru, čímž je *de facto* přiřadil k duchovnímu stavu a vyřešil tak problém s tím, že většina františkánských kazatelů byli laici (sám sv. František nepřijal nikdy svátost kněžského svěcení). Téhož roku získali františkáni od benediktýnů opuštěný kostel v blízkosti Assisi, který se stal opěrným bodem řádu a po přistavění obyvatelského prostoru s ošetřovnou zárodkem nového typu konventu. Ještě před svou smrtí sepsal sv. František závaznou řeholi, v níž je zakotven požadavek bezpodmínečné a absolutní chudoby; stalo se tak ovšem již v době prudké expanze nového řádu, jejímž předpokladem byl určitý kompromis či *modus vivendi* s tehdejší společností (včetně

např. převodů rádového majetku na Svátého otce, existence poručníků pro přijímání peněžních darů apod.), současně nastává postupná klerikalizace řádu, až se nakonec jeho členy mohli stát pouze teologicky vzdělaní klerikové. Obě znamenalo značný odklon od původní ideje *vita apostolica* a vedlo nakonec v roce 1517 k rozštěpení na observanty (františkáni, bosí františkáni; roku 1525 se z nich vydělují ještě radikálnější kapucíni), již se snažili žít dle striktního výkladu původní řehole, a konventuály (minority), z nichž se posléze stal tradiční monastický řád.

Dominikánský řád byl na rozdíl od františkánů od počátku koncipován jako řád klerikální, který vedle obdobně koncipované *vita apostolica* kladl důraz též na tradičnější podoby klášterní spirituality, jako bylo studium či chórová modlitba. Jeho zakladatel, sv. Dominik, mu též vtiskl mnohem pevnější organizační strukturu: v roce 1215 založil v Toulouse první klerikální konvent, jemuž – jelikož se papež zdráhal povolit další řád – uložil drobně, zejména pro potřeby kázání upravenou řeholi sv. Augustina převzatou od premonstrátů; dominikáni se tak stali *de iure* řeholními kanovníky s povolením provádět duchovní a misijní službu zprvu zejména na území heretických katarů. Vzhledem k tomu, že dominikáni byli mnohem striktnější, pokud jde o požadavky na přijetí do řádu, byl též jejich rozmach o něco pomalejší než v případě františkánů. Jelikož ovšem současně od samého začátku existovala propracovaná pravidla (jednotlivé rádové konventy, v jejichž čele stáli převorů, byly sdruženy do provincií, provinciální převor potom skládal účty nejvyššímu orgánu, generální kapitule s volným generálem v čele, která měla kontrolní

i rozhodovací pravomoci včetně odvolání převorů), nedostal se dominikánský řád za celou dobu své existence do vážnějších vnitřních potíží. Vedle kleriků přijímali dominikáni do svých řad i laické bratry, a ačkoliv jim podobně jako u cisterciáků nebylo umožněno, aby se skrze studium pozvedli na úroveň kleriků, nežili odděleně jako konvrštové uvedeného řádu, nýbrž společně s mnichy, a též se účastnili společných modliteb v chóru.

Vzhledem k tomu, že nové žebřavé řády si za oblast své působnosti vybraly město, musely se jejich konventy často vtěsňovat do městských hradeb a též přizpůsobit stávající výstavbě. Proto nelze vyzozorovat příliš pravidelnosti; rádové kostely byly většinou nejjednoduššího typu: pravoúhlé prostory bez klenby, často též s přímým závěrem chóru namísto obvyklé apsidy, s výjimkou sanktusníku neměly věže.

S nastupujícím novověkem a reformací se proměňuje chápání toho, co znamená život v chudobě, a nastupuje též nové pochopení člověka jakožto jedinečné osoby; v kláštěrech se tento nový duch doby projevuje jednak řadou zlepšení (vytápění, oblékání, lékařská péče), která činila život v kláštěrech pohodlnější a tedy méně asketický, jednak zdůrazňováním role jednotlivce v rámci společenství (např. se ruší společné dormitáře). Na řadě míst je toto jistě uvolnění kázně považováno za známku úpadku, který ostatně postihuje celou tehdejší katolickou církev a ústí nakonec v evropskou reformaci, která vedle jiných forem tradiční zbožnosti odmítá i klášterní *vita contemplativa*: mniši jsou za reformace vyháněni a kláštery samy začasté bořeny. V reakci na to na katolické straně zakládá roku 1534 Ignác z Loyoly Tovaryšstvo Ježíšovo jako radikálně novou

formu řádového ideálu, jehož těžiště činnosti spočívá v misii, vzdělávání a výchově. Řádu vtiskl vojenský charakter a centralistickou strukturu, v jejímž čele stojí generální kongregací doživotně volený generál, který naopak jmenuje všechny podřízené hodnostáře, v řádu platí princip odpovědnosti a bezpodmínečné poslušnosti. Členy řádu mohou být kněží i laici, ovšem pouze ti z nich, již jsou dostatečně vědecky fundováni, skládají slavné sliby. Jezuité nemají společnou modlitbu, jednotný řádový šat, klauzuru apod., disponují jen „obyčejným životem ve světě“ a absolutní mobilitou, kdy mohou být posláni okamžitě tam, kde jich je zapotřebí. Založení jezuitského řádu bylo významným impulsem pro renesanci křesťanské víry v barokním období, které představuje poslední slavnou periodu rozkvětu klášterů: zejména benediktýnské kláštery se stávají centry bádání v nejrůznějších oblastech, od filologie, kartografie až po přírodní vědy.

Poslední období rozkvětu končí Velkou francouzskou revolucí, nástupem osvícenství a sekularizací, v té době jsou rušeny zejména filiace všech kontemplativních řádů, které byly považovány vzhledem k novým nárokům rozumu a státu za neužitečné. Po opětovném povolení se řády radikálně proměňují: snaží se začlenit do nové a stále se proměňující společnosti, ideál *vita contemplativa* v ústraní od nepokoje světa nahrazuje rozsáhlá charitativní, pastorační a vzdělávací činnost. Na tomto základě vznikají též nové kongregace jako salesiáni Dona Bosca, již se soustřeďují na výchovu zejména mládeže ze sociálně vyloučených lokalit, či vincentky, jejichž hlavní náplní je péče o nemocné

a související charitativní činnost. Vedle těchto moderních, ke světu obrácených kongregací vzniká ovšem i opačná tendence, která vede k prohloubení odvratu od světa v přísné askezi; příkladem jsou trapisté vzniklí jako radikálně asketická větev cisterciáckého řádu: jejich zakladatel opat Rancé z normandského kláštera La Trappe (1700) stanovil jako prioritu *Opus Dei*, v jehož prospěch odmítl i studium, charitativní činnost a duchovní správu; současně též stanovil přísná asketická pravidla (v podstatě pouze veganská strava, naprostá mlčenlivost, těžká tělesná práce). Ukázalo se, že i v sekularizované době má podobný duchovní postoj značnou přitažlivost a trapisté (či přesněji Řád cisterciáků přísné observace) postupně přechýlili tradiční cisterciáky a roku 1898 osídlili i mateřský klášter řádu Citeaux.

Ze zcela moderní doby stojí za zmínku i v Čechách dobře známé ekumenické společenství Taizé, založené roku 1949 reformovaným teologem Rogerem Schutzem, jež není vázáno žádnou řeholí (spoluzakladatelé společenství ostatně odmítli složit klasické řádové sliby celibátu, chudoby a poslušnosti) a volně sdružuje hledající, zejména mladé lidi různých denominací, kteří se ve společné kontemplaci modlí za jednotu křesťanů a usilují o zmírnění chudoby, nespravedlnosti a zla ve světě. I po smrti zakladatele, jenž v roce 2005 podlehl atentátu, zůstává společenství nadále aktivní a představuje v duchu nejlepších monastických tradic živou duchovní alternativu k životu v 21. století.

Josef Kružík